

I-I. Небігер,

аспірантка кафедри конституційного права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ПОНЯТТЯ РЕПРОДУКТИВНО-ГЕНЕТИЧНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЇХ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ

Актуальність проблеми. Конституція України проголошує людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю. Морально-етичне, релігійно-світоглядне та правове регулювання відносин у сфері репродуктивно-генетичних прав людини потребує постійного вдосконалення. Створення ефективних формалізованих правил поведінки у цій сфері втілюватиме на практиці важливі конституційно-правові принципи забезпечення людської гідності, справедливості та законності й має бути втіленням турботи про долю майбутніх поколінь.

Проблеми охорони здоров'я населення та діяльність, спрямована на збереження і зміцнення здоров'я, вимагають постійної уваги з боку держави. Важливого значення це набуває в умовах ведення війни, коли фізичне та морально-психологічне навантаження на людину збільшується в рази.

Охорона здоров'я визнається одним із пріоритетних напрямів державної політики та одним із основних факторів національної безпеки країни. Проте, механізм законодавчого забезпечення права людини на охорону репродуктивного здоров'я потребує удосконалення. Чинна нормативно-правова база не сповна відповідає потребам сьогодення, не може належно врегулювати нові суспільні відносини, породжені плином часу. Особливої гостроти питання забезпе-

чення захисту репродуктивно-генетичних прав набувають в умовах війни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження правового регулювання охорони репродуктивного здоров'я та репродуктивно-генетичних прав привертала увагу багатьох сучасних науковців як на теренах України, так і за її межами. Важливий внесок у доктрину репродуктивно-генетичних прав зробили такі автори: Г. В. Анікіна, Д. М. Белова, Ю. М. Бисага, Р. Ю. Гревцова, Л. В. Красицька, О. О. Пунда, Є. Г. Соловйов, Р. О. Стефанчук та багато інших. Більшість зі згаданих науковців є представниками цивільного та сімейного права. Водночас, проблема правового забезпечення та захисту репродуктивно-генетичних прав залишається мало дослідженою з позицій конституційно-правової теорії. Проблеми, пов'язані з юридичною природою, системою та змістом репродуктивних прав людини, їх конституційним та законодавчим визнанням, а також аналіз конституційної цінності права на життя, розгляд репродуктивних прав як складового елемента соціальної сфери життя суспільства, дослідження суб'єктів конституційно-правового механізму забезпечення та захисту права на життя залишаються поза фокусом. Актуальності проблематиці додає сьогодені масштабне військове протистояння з агресором, яке охопило значну територію нашої держави та торкнулося життя мільйонів громадян.



Мета дослідження – це комплексний аналіз поняття репродуктивно-генетичних прав людини та можливостей забезпечення їх конституційно-правового захисту.

Виклад основного матеріалу. Розвиток сучасного конституціоналізму нерозривно пов'язаний з правами людини, їх еволюцією та відображенням у законодавстві. Важливі зміни у правовому становищі людини і громадянина знаходять своє відображення у конституційній доктрині. Важливе місце у системі основних прав і свобод людини й громадянина займають репродуктивно-генетичні права, які охоплюють надзвичайно широку сукупність різноманітних правомочностей.

Водночас, уніфікованих підходів щодо гарантування та захисту конституційних прав (у частині репродуктивно-генетичних) досі не сформовано. В цілому, конституційну сутність сексуальних і репродуктивних прав, можливості зміни статі та сурогатного материнства не заперечують достатньо багато відомих науковців, але, водночас, тексти сучасних конституцій здебільшого відповідних положень не містять. Також варто пам'ятати, що лише за допомогою гарантування конституційне право особистості не лише переходить у площину реального здійснення, а й забезпечує визначення (конкретизацію) його змісту.

У ст. 27 Конституції України зазначено: «Кожна людина має невід'ємне право на життя. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов'язок держави – захищати життя людини» [1]. Серед важливих складових елементів особистого права людини на життя на рівні положень цивільного та сімейного законодавства можна виділити групу репродуктивних прав. Центральне місце серед цих прав займають право на материнство та право на батьківство [2].

Репродуктивні права – це права, пов'язані з реалізацією різних аспектів продовження роду (дітонарод-

ження, умова відтворення соціуму), зокрема – з прийняттям рішення про зачаття дитини, з визначенням кількості дітей, інтервалів між їх народженням, із застосуванням високих репродуктивних технологій у разі, якщо вагітність не може настати природним шляхом. У науковій теорії існує широке поле тлумачення змісту цих прав.

Наприклад, Т. Длугопольська під репродуктивними правами розуміє особисті немайнові права фізичної особи на здійснення та охорону репродуктивного здоров'я, вільне прийняття рішень щодо народження чи відмови від народження дітей, а також на медичну, соціальну, інформаційну і консультаційну допомогу в цій сфері в разі такої необхідності [3, с. 107].

Т. Курило, звертаючись до міжнародного досвіду, зазначає, що в правозастосовній практиці на теренах ЄС під ними розуміють право особи жіночої та чоловічої статі мати генетично різну дитину, а для особи жіночої статі до репродуктивних прав також відносять право самостійно виносити дитину (право завагітніти та бути вагітною) та право на фізіологічні пологи [4, с. 67].

Т. Кириченко та Н. Старікова зауважують, що правовідносинам у галузі репродукції людини притаманний особистий немайновий характер, вони мають комплексну природу та виступають предметом міжгалузевих регулювань. Цей міжгалузевий інститут охоплює як загальні елементи, що використовуються іншими галузями права, так і ті, яким притаманні ознаки суто приватноправових відносин. До останніх належать цивільно-правові форми реалізації репродуктивних прав, у тому числі – договірні форми, встановлення юридичних фактів, а також захист зазначених прав цивільно-правовими методами [5, с. 97].

Від себе наголосимо, що лише конституційно-правові гарантії захисту репродуктивно-генетичних прав дода-



ють стійкості всій системі їх правового регулювання.

Репродуктивні права людини мають, з одного боку, природно-правову природу, яка характеризується ознаками невідчужуваності, невід'ємності, суб'єктивності та вродженості, а з іншого — позитивно-правову природу, яка передбачає обов'язок втручання держави у визначення юридичних кордонів репродуктивно-генетичних прав людини, встановлення для них видів та меж правового регулювання, нормативних підстав для обмеження, а також правових механізмів їх забезпечення, охорони та захисту. Важливим аспектом репродуктивно-генетичних прав виступає також невід'ємне право всіх осіб на загальний доступ до засобів планування сім'ї та інших методів регулювання дітонародження.

Публічно-правові гарантії конституційних прав людини виступають при цьому, як сукупність юрисдикційних та неюрисдикційних умов та засобів, спрямованих на забезпечення реалізації та захисту репродуктивно-генетичних прав людини в частині визнаних суспільством та державою можливостей певної поведінки, що виражаються у повноваженнях щодо розпорядження людиною своїм тілом.

Основою об'єднання цих прав у окрему групу в межах права на життя є їхнє значення та вплив на можливість репродуктивного відтворення людини. Репродуктивно-генетичні права органічно знаходять свій прояв як внутрішні елементи права на життя та права на здоров'я та характеризуються особливим порядком їх здійснення. Серед різноманітних видів репродуктивно-генетичних прав фундаментальними є право на материнство та право на батьківство.

Об'єктом права на батьківство, материнство є особливі немайнові блага, властиві суб'єктам сімейного права, в першу чергу, — подружжю (дружина має право на материн-

ство — визначає ч.1 ст.49 СК України; відповідне право на батьківство для чоловіка передбачене ч.1 ст. 50 СК України) [2].

На рівні конституційно-правових норм питання материнства та батьківства окреслено у контексті інших конституційних прав, а саме права на приватне та сімейне життя. Так, стаття 51 Конституції України веде мову про шлюб та взаємні права і обов'язки батьків та дітей та закріплює положення відповідно до якого «сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою» [1]. Зазначене розуміння місця репродуктивних та генетичних прав людини відповідає тлумаченню права на материнство та батьківство у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Зокрема, мова йде про ст. 8 Конвенції: «1. Кожен має право на повагу до його приватного та сімейного життя, до житла і до таємниці кореспонденції». Саме у контексті порушення положення цієї статті було прийняте рішення ЄСПЛ у справі «С. Х. та інші (S.X. and Others) проти Австрії» (четверо заявників — це дві подружні пари, в кожній з яких виникли проблеми щодо штучного запліднення) та у справ «Коста і Паван» (Costa and Pavan) проти Італії» (заявниця, яка вже мала дитину хотіла уникнути передачі своєї хвороби іншій дитині, однак, за законодавством Італії, використання технології штучного запліднення і передімплантаційної генетичної діагностики, що дозволяє зробити генетичний аналіз ембріона перш, ніж він буде використаний для ініціації вагітності, можливо тільки для безплідних або нездатних до дітородіння пар) [6].

Таким чином, із позицій техніко-юридичного конструювання має місце часткове не співпадіння між розташуванням репродуктивних прав у конституційному та галузевому законодавстві, що впливає і на сферу практичного здійснення своїх прав учасниками правовідносин



у сфері застосування репродуктивних технологій.

Хоча на конституційно-правовому рівні не визначено зміст поняття материнства та батьківства, проте тлумачення цих правових категорій знаходимо у працях учених-юристів. Материнство виступає як певне становище жінки в зв'язку з народженням, утриманням та вихованням дитини, а батьківство – як факт походження дитини від певного чоловіка.

Сучасна правова теорія під зазначеними правовими станами розуміє не тільки соціальні якості суб'єктів-носіїв, а органічну єдність соціальних, правових та психологічних характеристик. Так материнство у праві тлумачиться як біосоціально-психологічно-правовий стан жінки, а батьківство – соціально-правовий стан чоловіка, зареєстрованого батьком дитини, що пов'язаний передусім із наявністю між батьком і дитиною біологічного (кровного) споріднення [7, с. 595].

Зазначене комплексне розуміння дає можливість виділити одну «системотвірну» рису, властиву праву на материнство та батьківство, – це наявність біологічного (кровного споріднення) між матір'ю або батьком та дитиною. Тобто, центральним елементом змісту цих прав є можливість реалізації біологічної репродуктивної функції організму жінки або чоловіка.

Безумовно, батьківство та материнство є відповідним станом носія певного права – дружини або чоловіка, тобто, материнство та батьківство є результатом здійснення особистого права на материнство та батьківство. Таким чином, законодавство дає відповідь на запитання, що є репродуктивною функцією чоловіка та жінки, розуміючи під нею можливість народити або зачати дитину.

Особливої гостроти набувають питання захисту окремих прав у період особливих станів, у тому числі і війни. Першим кроком у цьому напрямку став Указ Президента

України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» [8], котрий передбачає, що у зв'язку із введенням в Україні воєнного стану тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30 – 34, 38, 39, 41 – 44, 53 Конституції України, а також вводиться тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб в межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, які передбачені частиною першою статті 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [8].

Серед згаданих конституційних прав і свобод людини і громадянина передбачено можливість обмеження права на особисте і сімейне життя та встановлення особливого режиму збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди (ч.1 та 2 ст. 32 Конституції України). Зазначені обмеження, серед іншого, можуть бути обумовлені лише в інтересах національної безпеки.

Відповідно до положень Конституції України, репродуктивні права не відносяться до таких, що підлягають правовим обмеженням. Відповідно має діяти весь комплекс передбачених у законодавстві юридичних гарантій захисту цих прав. Не останньою чергою це стосується репродуктивних прав військовослужбовців.

На них повною мірою розповсюджуються положення вимоги ч. 3 ст. 49 та ч. 3 ст. 50 СК України, які встановлюють правила, відповідно до яких позбавлення жінки можливості народити дитину (репродуктивної функції) або позбавлення чоловіка можливості здійснення репродуктивної функції у зв'язку з виконанням нею (ним) конституційних, службових, трудових обов'язків або в результаті протиправної поведінки щодо неї



є підставою для відшкодування завданої їй моральної шкоди.

Водночас, стан вагітності істотно впливає на права жінок-військовослужбовців. Так, згідно з положеннями ст. 26 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» військовослужбовці, які проходять військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період, військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період, звільняються з військової служби під час воєнного стану (військовослужбовці-жінки) – у зв'язку з їх вагітністю [9]. Так само від проходження військових зборів звільняються (крім резервістів) вагітні військовозобов'язані-жінки. Стосовно чоловіків-військовослужбовців законодавство містить положення, відповідно до якого відстрочка від призову на строкову військову службу за сімейними обставинами за їх бажанням надається призovníкам, які мають вагітну дружину [9].

Незважаючи на зазначені положення у діючому нормативно-правовому полі існують певні проблеми у частині законодавчого регулювання захисту репродуктивних прав військовослужбовців в умовах війни. Мова йде про положення Постанови КМУ від 12 червня 2013 р. № 413 «Про затвердження переліку сімейних обставин та інших поважних причин, що можуть бути підставою для звільнення громадян з військової служби та із служби осіб рядового і начальницького складу» [10], які не повною мірою відповідають змісту Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу». Зокрема, положення щодо вагітності у цій Постанові КМУ не передбачають серед поважних причин, що можуть бути підставою для звільнення громадян з військової служби та із служби осіб рядового і начальницького складу, вагітність жінки-військовослужбовця.

На нашу думку, втрата репродуктивної функції чоловіком або жінкою

військовослужбовцем має бути віднесено до окремої підстави здійснення призначення і виплати одноразової грошової допомоги у разі загибелі (смерті), інвалідності або часткової втрати працездатності без встановлення інвалідності військовослужбовців, військовозобов'язаних та резервістів, які призвані на навчальні (або перевірочні) та спеціальні збори чи для проходження служби у військовому резерві [11].

Висновки та пропозиції дослідження. На рівні Конституції України репродуктивно-генетичні права свого прямого закріплення не знаходять. Зазначені права розглядаються через призму галузевого тлумачення як елементи права на життя та права на здоров'я. Право на життя з конституційно-правових позицій є винятково багатограним. Сам спосіб викладення норми, яка закріплює це право людини є нормою з «відкритим» змістом. До обсягу цього поняття входить низка прав: вільний репродуктивний вибір, що охоплює право на створення та планування сім'ї; на отримання послуг з охорони репродуктивного здоров'я і планування сім'ї; на таємницю інформації щодо реалізації репродуктивних прав тощо.

Водночас, цією нормою й обмежується вся сучасна сфера конституційно-правового регулювання репродуктивно-генетичних прав людини, що виглядає винятково недостатнім. Право людини на репродукцію (відтворення) – це фундаментальне особисте немайнове право на вільне, добровільне, особисте прийняття рішення щодо здійснення репродуктивної функції, яке полягає у народженні чи відмові від народження генетично рідних дітей, їх кількості та інтервалів між їхніми народженнями, а також використання для досягнення цієї мети доступних репродуктивних технологій. З позиції природно-правового та позитивістського підходів репродуктивні права людини є суб'єктивними, вродженими, невід'ємними



та невідчужуваними, їх здійснення реалізуються безпосередньо або за допомогою допоміжних репродуктивних технологій, спрямованих на збереження (існування) та продовження життя як самоцінності для конкретної людини та вищої цінності для суспільства та держави. Репродуктивно-біологічні права людини дозволяють їй володіти, користуватися та розпоряджатися особливими репродуктивними благами біосоціального характеру, у тому числі – репродуктивною самореалізацією. Серед важливих проблем має бути остаточне формування конституційно-правових гарантій захисту репродуктивних прав військовослужбовців в умовах війни.

Стаття присвячена питанням визначення поняття репродуктивно-генетичних прав людини та можливостей забезпечення їх конституційно-правового захисту. Наголошено, що конституційно-правові гарантії захисту репродуктивно-генетичних прав додають стійкості всій системі їх правового регулювання. Репродуктивні права людини мають, з одного боку, природно-правову природу, яка характеризується ознаками невідчужуваності, невід'ємності, суб'єктивності та вродженості, а з іншого — позитивно-правову природу, яка передбачає обов'язок втручання держави у визначення юридичних кордонів репродуктивно-генетичних прав людини, встановлення для них видів та меж правового регулювання, нормативних підстав для обмеження, а також правових механізмів їх забезпечення, охорони та захисту. На рівні Конституції України репродуктивно-генетичні права свого прямого закріплення не знаходять. Зазначені права розглядаються через призму галузевого тлумачення як елементи права на життя та права на здоров'я. Водночас, цим обмежується вся сучасна сфера

конституційно-правового регулювання репродуктивно-генетичних прав людини, що виглядає винятково недостатнім. Підкреслено, що право людини на репродукцію – це фундаментальне особисте немайнове право на вільне, добровільне, особисте прийняття рішення щодо здійснення репродуктивної функції, яке полягає у народженні чи відмові від народження генетично рідних дітей, їх кількості та інтервалів між їхніми народженнями, а також використання для досягнення цієї мети доступних репродуктивних технологій. Репродуктивно-біологічні права людини дозволяють їй володіти, користуватися та розпоряджатися особливими репродуктивними благами біосоціального характеру, у тому числі репродуктивною самореалізацією. Серед важливих проблем має бути остаточне формування конституційно-правових гарантій захисту репродуктивних прав військовослужбовців в умовах війни.

Ключові слова: Конституція України, репродуктивно-генетичні права, право на життя, право на здоров'я, право на материнство, право на батьківство, війна.

Nebiher I-I. The concept of the reproductive and genetic human rights and providing its' constitutional and legal protection

The paper is dedicated to issues on defining of the concept of the reproductive and genetic human rights and opportunities of providing its' constitutional and legal protection. It is emphasized, the constitutional and legal guarantees of protection of reproductive and genetic human rights add a stability to the whole legal regulation system of its'. Reproductive human rights have, on the one hand, natural and legal nature that is characterized with signs of inalienability, inseparability, subjectivity and innateness; and,



on the other hand, positive and legal nature that provides an obligation of the state intervention in determination of legal frames of reproductive and genetic human rights, establishing for them the types and limits of legal regulation, normative grounds for restriction, as well as legal mechanisms for their provision, guard and protection. Reproductive and genetic rights are not provided directly by the Constitution of Ukraine. Mentioned rights are observed in the way of branch interpretation as elements of right to life and right to health. At the same time, whole current field of constitutional and legal regulation of reproductive and genetic human rights is limited with this, and it is not enough. It is stressed, the human right to reproduction is a principal personal non-property right to free, voluntary, personal decision-making regarding the implementation of the reproductive function. It provides the birth or rejection of the birth of genetically native children, their number and the intervals between their births, as well as the use of available reproductive technologies to achieve this goal. Reproductive and biological human rights allow to own, to use, and to dispose of specific reproductive welfares of biosocial character, including reproductive self-realization. The final establishing of constitutional and legal guarantees for protection of reproductive rights of military in conditions of a war has to be included into the list of urgent issues.

Key words: Constitution of Ukraine, reproductive and genetic rights, the right to life, the right to health, the right to maternity, the right to paternity, a war.

Література

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. Верховна Рада України. База «Законодавство України».

URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>. (дата звернення 30.05.2022 р.)

2. Сімейний кодекс України: Закон України від 10 січня 2002 року № 2947-III. Верховна Рада України. База «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення 30.05.2022 р.)

3. Длугопольська Т. Правова природа репродуктивних прав фізичних осіб. Актуальні проблеми правознавства. 2016. Вип. 2. С. 103–107.

4. Курило Т. В. Особливості правового регулювання репродуктивних прав фізичної особи. Порівняльно-аналітичне право. 2017. № 2. С. 66–68.

5. Кириченко Т. Репродуктивні права як предмет цивільно-правового регулювання. Історико-правовий часопис. 2015. № 1. С. 95–100.

6. Постанова ЄСПЛ у справі «Коста і Паван» (Costa and Pavan) проти Італії». URL: <http://base.garant.ru/70369402>

7. Ромовська З. В. Батьківство. Юридична енциклопедія. К. : Українська енциклопедія імені М. П. Бажана. 1998. Т. 1. С. 201.

8. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24 лютого 2022 року №64/2022 URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (дата звернення 30.05.2022 р.)

9. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25 березня 1992 року № 2232-III. Верховна Рада України. База «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text> (дата звернення 30.05.2022 р.)

10. Про затвердження переліку сімейних обставин та інших поважних причин, що можуть бути підставою для звільнення громадян з військової служби та із служби осіб рядового і начальницького складу : Постанови КМУ від 12 червня 2013 р. № 413. Верховна Рада України. База «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/413-2013-%D0%BF#Text> дата звернення 30.05.2022 р.)

11. Про затвердження Порядку призначення і виплати одноразової грошової допомоги у разі загибелі (смерті), інвалідності або часткової втрати працездатності без встановлення інвалідності військовослужбовців, військовозобов'язаних та резервістів,



які призвані на навчальні (або перевірочні) та спеціальні збори чи для проходження служби у військовому резерві : Постанова КМУ від 25 грудня 2013 р. № 975. Верхо-

вна Рада України. База «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/975-2013-%D0%BF#Text> дата звернення 30.05.2022 р.)

